Makale Geliş Tarihi: 03.12.2018
Makale Kabul Tarihi: 06.12.2018

Modernite, Demokrasi ve Din Kültüralizmlerin Eleştirisi

Semih Söğüt[1]

Amin, S. (2017). *Modernite, Demokrasi ve Din Kültüralizmlerin Eleştirisi*. Çev. Fikret Başkaya-Uğur Günsur-Güven Öztürk. Yordam Kitap: İstanbul

Mısır asıllı Fransız sosyal bilimci, düşünür ve neo-Marksist iktisatçı Samir Amin, 1970'li yıllarda o dönemlerde geliştirilen dünya sistemleri teorisine katkılarıyla tanınmıştır. Aynı zamanda Bağımlılık Okulu'nun kurucularından da olan yazar kendi oluşturduğu Avrupamerkezcilik kavramı etrafında Avrupa'ya yönelttiği eleştirilerini bu kitabında Ortadoğu ve Asya'ya doğru genişletiyor. Moderniteyi tanımlayıp eleştirdikten sonra Ortadoğu'daki siyasi ve sosyal hareketlerin moderniteyi nasıl tersten yeniden inşa ederek içselleştirdiğini ortaya koyuyor.

Kitap "Kültüralizmlerin Eleştirisi" olan alt başlığında da belirtildiği gibi baştan sona bir eleştiri kitabı. Yazar kültüralizmi "görünüşte iç tutarlılığa sahipmiş izlenimi veren, kapsayıcı, kültürel değişmezler varsayımına dayalı, ekonomik, sosyal ve politik sistemlerin dönüştürücü etkisine maruz kalmayan bir teori" olarak tanımladıktan sonra ortodoks Marksizmden Weberyenliğe, oryantalizmden Fransız ideolojisine geniş bir fikir yumağını bu çuvala koyarak eleştiriyor. Bu tutum yazarın kitabın ilerleyen bölümlerinde sıkı bir eleştiriye tabi tuttuğu Hardt ve Negri'nin olumlu toptancılığının tersten bir benzeri olarak gözüküyor. Bu duruma karşı yazar sık sık yaptığı göndermelerle "Avrupa-Merkezcilik" ve "Liberal Virüs" isimli kitaplarında

1 Arş. Gör. Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, semihsogut@gmail.com

bu tutumunun nedenlerini ayrıntılı bir şekilde izah ettiğini vurguluyor.

Modernitenin temeline fazlaca vurguladığı insanların kendi tarihlerini kendilerinin yaptığı ilkesini koyarak; bu ilkenin aklı özgürleştirmedeki rolünü ve özgür aklı modernitenin merkezine yerleştiriyor. Dinlerin ve liberalizmin aklı tekrar bağımlı kılma çabalarına karşın Marx'ın direnişini özgür aklın tarihindeki ikinci önemli dönüm noktası olarak nitelendiriyor. Bilim literatüründe kutsanan yöntemlerin bir akıl oluşturmaktan öte içgüdüye dayandıklarını sorumluluk olmadan ve iyi tanımlanmış hedeflere uygun araçlar keşfedilmeden aklın özgürleşmesinin eksik kalacağını ifade ediyor.

Tek başına kültürel değerlerin sosyal realite parçalanamayacağından ötürü Amerikanlaşmaya karşı koyamayacağını, Batı ile kapitalizmi birbirine karıştıranların ise Batı'yı oluşturan temel yapıtaşlarını gözden kaçırarak onu tarihin başından beri geçerli imiş gibi gösterdiklerini vurguluyor. Bu yanlış algılar üstünde yükselen kapitalizmin devasa bir merkez-çevre kutuplaşması oluşturduğunu söyleyerek arkadaşı Immanuel Wallerstein'ı selamlıyor.

Bu uzun girişten sonra projeksiyonumuzu Ortadoğu'ya, dinin çıkışına, gelişmişliği yada gelişmemişliği dinle açıklayan teorilere ve Politik İslam'a çeviriyoruz. Weberyen yaklaşımları sürdürme iddisasında olanlar Çin'in geri kalmışlığını da başarısını da Konfüçyanizm ile açıklayabilmişlerdir. Buna mukabil Amin'in önerisi Weber'i baş aşağı çevirmektir, yani ona göre Reform kapitalizmin nedeni değil sonucudur. Modernizmle birlikte inanç sistemleri kapitalizmle uyum sağlamaya zorlanmışlardır, az çok hepsi bu yola girmekle birlikte kuralları çok daha belirgin ve sert olan Yahudilikle İslam bu konuda zorlanmakta ve bu durum çatışmalara yol açmaktadır.

Oryantalizme karşı bütün eleştirilerine rağmen yazar, oryantalizmin klasik, Gazali ile birlikte İslam dünyasında felsefenin bittiği söylemini, tekrarlamakta bu noktada genellemeci bir üslupla ilerleyen sayfalarda bazı eleştirilerle birlikte yer verdiği son dönem İslam düşünürlerine haksızlık yapmaktadır. Örneğin modern Mısır'ın oluşumunda önemli bir yeri olan Kawakibi ve Kasım Amin gibi düşünürler etkisiz kalmakla itham edilmiş, Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh, Ali Şeriati gibi düşünürlere ise hiç yer verilmemiştir. İlaveten ömrü boyunca İngiliz emperyalizmine karşı mücadele etmiş Mevdudi; Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılmasındaki dolaylı rolü bahane edilerek İngiliz emperyalizmiyle uyumlu bir düşünür olarak gösterilmektedir. Ayrıca yazar tarafından mı çevirmen tarafından mı yapıldığı belli olmayan bir hata ile Mevdudi ile Şii Velayet-i Fakih fikri yan yana anılmaktadır.

Arap dünyasındaki önemli fikir hareketlerinden olan Nahda hareketi moderniteye geçişi gerçekleştirmek için zorunlu olan gelenekten kopuşu başaramadığı için eleştirilmektedir. Bu durumun nedeni olarak Nahda'nın

önde gelen düşünürlerinin modernitenin içeriğini anlamamış olması gösterilmekte, modernitenin gerçeklemesi için zorunlu şartlar olarak demokrasi, laiklik ve kadının özgürlüğü sıralanmaktadır. Bu şartları önemseyen bazı düşünürler olsa da onların sesi kısık kalmış; Nahda, modernitenin sadece teknik yönünü kopyalamaya çalışan ve Osmanlı mirası "Memluk iktidar geleneği"ne hapsolmuş bir tepki hareketi olarak kalmıştır. Bu noktada yazar bu duruma neden olan Arap dünyasındaki sosyal şartları yeri olmadığı için geçiştirmekte ve modernitenin şartları olarak sıraladığı unsurları Rönesans döneminde varmış gibi göstererek yakın sayfalarda eleştirdiği İngiliz oryantalistlerinin durumuna düşmektedir.

Buradan bir Marksizm tahliline atlanmakta, Marksist olarak bilinen yazar Tarihsel Marksizm'le olan düşünce farklılıklarını sıralamaktadır. Determinist, Avrupa-merkezci eğilimleri olan ve kapitalizmin ekonomipolitiğine indirgenmiş Marksizm anlayışlarını eleştirerek toplumların tarihinin proglamlanmış olmadığını, Marx'ın açtığı yoldan ilerleyerek "değer yasasının" "küreselleşmiş değer yasası" olarak kavranmasıyla bir dünya sistemine ulaşılacağını ve toplumsal güç ilişkilerini açıklayarak ekonomik, politik ve sosyal olanın birlikte ele alınması gerektiğini öne sürer.

Bu kısa Marksizm tahlilinden sonra gözler tekrar Ortadoğu'ya ve Ortadoğu'daki sivil hareketlere çevrilir. Gerçek tarih ekonomi ile devletin ilişkisine dayanır, öyleyse bu ilişkinin dışında kaldığını iddia eden hareketler ya yalan söylüyordur ya da tarih dışıdır. Burada yine istisnaların olduğu dil ucuyla belirtilmekle birlikte Politik İslamcı hareketler toptancı bir üslupla baştan gerici olarak kabul edilmektedir. Örneğin emperyalist ülkelerin desteklediği bir darbe ile yönetimden alınan Müslüman Kardeşler isim verilerek emperyalistlerin safında gösterilmektedir. Afganistan, Irak, Filistin ve İran üzerine özel başlıklar altında değerlendirmeler yapılırken Türkiye'de Kürtlere Irak ve İran'dan daha fazla şiddet uygulandığı gibi bir iddiada bulunulmaktadır ki ortada Halepçe Katliamı ve bu ülkelerde bazı Kürt vatandaşlara kimlik verilmemesi gibi durumlar hafızalardaki yerini korurken bu iddiaya katılmak mümkün değildir. Bununla birlikte mevzubahis ülkelerdeki olumsuzlukların bitmesi için işgalin sona erdirilmesi şartının öne sürülmesi önemli bir tespittir; en azından Batılı bir düşünür için. Ortadoğu'daki bütün politik unsurlar bir kulp takılarak kötülendikten sonra ise ortada çok önemli olduğu belirtilen bölge için tek bir çağrı kalıyor: Ezilen sınıfların demokrasi için birleşmesi.

Arap dünyasının ele alındığı müteakip bölümde bazı önemli eleştirilerle birlikte yukarıda eleştirilen hatalı politik yorumlar tekrar ediliyor. Örneğin Müslüman Kardeşlerin fikirleri emperyalizmin oyuncağı olmak statüsüne hapsedilirken bir uzantısı olan Hamas anti-emperyalist bir hareket olarak övülüyor. Bununla birlikte Marksizmin "azgelişmişliği" kalkınmanın bir

safhası olarak gören hatalı görüşü eleştirilerek azgelişmişliğin ulusaşırı sermayenin kutuplaştırıcı etkisinin bir ürünü olduğunun altı çizilir. Amin'in eleştirilerinden Kemalizm de nasibini alır; dini kendini meşrulaştırma aracına çevirmekle suçlanarak. Liberal teorinin özel sektörün demokrasiyi yaygınlaştırmada devletten daha etkili olacağı fikri ise demokrasinin mütemmim cüzü olan eşitliği göz ardı ettiği için yerilir. Arap dünyasındaki Sivil Toplum Kuruluşları insan hakları ile ilgili çalışanlar istisna tutulmakla birlikte bölgenin tarihsel geçmişi ve mevcut koşulları dikkate alınmadan devletle işbirliği yaptıkları için eleştirilir. Üstelik devletlerin bu kuruluşlara emperyalizmin Truva atı olarak baktıkları vurgulanarak. Oysa ki İslam dünyasındaki sivil toplum kuruluşu olarak görülebilecek yapıların uzun bir geçmişi vardır ve bu geçmiş içinde devletle işbirliği yapmak bu kuruluşların özerklik kaybıyla yok olmasına değil; devletlerinin güvenini kazanarak gelişmelerine öncülük eden bir faktör olmuştur.

Hardt ve Negri'nin mevcut global sistemi tanımlarken kullandıkları "imparatorluk" terimi ile emperyalizmin farklılıklarının ve daha çok benzerliklerinin vurgulandığı bölümde ise imparatorluk dediklerinin emperyalizmin yenilenmiş yüzü olarak daha fazla emperyalizm anlamına geldiği ifade edilir. Ekonominin emperyalist güçleri birleştirdiği, politikanınsa bu güçlerin yönettiği ve yönetmeye çalıştığı halkları böldüğü vurgulanır. Burada Hardt ve Negri'ye daha önce de belirttiğimiz gibi toptancılık, bilimsel ve toplumsal gelişmeleri takip etmeme, emperyalizmin safında yer alma gibi eleştiriler yapılır. Hardt ve Negri'nin sınıf, millet ve halkları tarihin öznesi olmaktan çıkarıp onların yerine bireyi ikame eden ve bireylerin toplamına işaret eden "çokluk" düşüncesi bütün sundukları ile birlikte eleştirilir. Bu düşüncenin yerine tarihin öznesi olarak yükselen halk mücadelesine katılan toplum blokları önerilir. Yazar demokrasinin iç çelişkilerini ele alıp uzun bir tahlile girişmektense, bir basmakalıp düşüncenin yerine bir başkasını koymayı tercih eder. Kültürcülüğü Avrupa devrimler tarihinden örneklerle eleştirerek Fransız ve Rus devrimlerinin ardından gelen karşı devrimleri ve Amerikan Devrimi'ni bir dizi eleştiriye tabi tutar. Bütün bu tarih kurgusu ve öneriler yazarın kendisinin üretip eleştirdiği Avrupa-merkezciliğin içinde kaldığı hissini uyandırır okuyucuda.

Kitabın sonunda kitap boyunca eleştirilen görüşlere bir alternatifmiş gibi duran yazarın başkanlığını yürüttüğü sırada Dünya Alternatif Forumu'nun yayınladığı Bamako Çağrısı yer alır. Çağrının burada yer almasının yazarın bir tercihi mi olduğu yoksa Türkçe tercümeyi yayınlayan Yordam Kitap'ın marifetiyle mi olduğuna dair bir açıklama kitabın herhangi bir yerinde bulunmuyor. Bamako Çağrısı içinde birkaç yerde vurgulandığı üzere pratik kaygılarla ele alınmış bir metin olduğu için bazı Marksist fikirlerin tekrarından başka ayrıntılı bir fikir tartışmasını içermez. Silahsızlanmanın

emperyalist ülkeler üzerinde de yaygınlaştırılması, Guantanamo başta olmak üzere Amerika dışındaki üs ve CIA zindanlarının kapatılması, önemi bugünlerde daha iyi anlaşılan Venezuela ve Bolivya gibi alternatif birlikler oluşturan ülkeler ile dayanışma kampanyaları oluşturulması, sermaye hareketlerinin düzenlenmesi gibi bir takım önemli uluslararası çağrı ile birlikte maalesef çağrıda hitap ettiği halkların hayat pratiğine dokunan çok fazla bir şey yok. Bamako Çağrısı insanların kendi tarihlerinin öncülerine dönüşmeden sorunların çözülmeyeceğine, demokrasinin kurtuluş hareketlerini ve başarılı olmaları halinde kurulacak düzenleri vücuda getiren şartlardan kabul etmenin gerekliliğine dair vurgular ile birlikte farklı dönem Marksizmlerinden eklektik bir seçme gibi görünüyor.

Kitap, bütünüyle ele alındığında, her ne kadar yerlerine yeni, açıklayıcı ve tatmin edici teoriler koyamasa da; okucuyu her şeyi kültürle açıklamaya çalışan düşüncelerin eksiklikleri noktasında ikna etmeyi başarıyor. Bunu gerçekleştirirken öne sürdüğü fikri argümanların gücüne karşılık sahadan verdiği pratik örnekler iyi bir araştırmaya dayanmadığı için zayıf kalıyor. Özel başlıklar altında incelediği ülkeler hakkında detaylı bir çalışma yapmamış olması ve üstünkörü değerlendirmelerle yetinmesi de başka bir handikap. Okuyucunun kitap ile ilgili göz önünde bulundurması gereken bir başka husus ise her ne kadar kapak ve takdim yazılarında belirtilmemiş olsa da yazarın sunuş kısmında belirttiği gibi kitabın Avrupa-merkezcilik kitabının ikinci cildi olarak planlanmış bir eser olduğu gerçeği. Bundan dolayı kitabın daha iyi anlaşılması için önce yazarın Avrupa-merkezcilik kitabının okunması bir zorunluluk gibi duruyor.